

Традиционните женски дейности като културно наследство

Traditional Women's Activities as Cultural Heritage

Ива Станоева

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
Българска академия на науките

Абстракт: Статията е посветена на традиционните женски дейности предене, тъкане и везане. Техните основни характеристики и важността им във времената, когато благодарение на владението им жената е осигурявала нужните за облеклото и дома тъкани, се разглеждат като основание за припознаването им като културно наследство днес. Проследява се различното им остойностяване през годините. Отбелязва се валоризирането на артефактите като движимо културно наследство и на уменията като нематериално културно наследство. Внимание се отделя и на културните политики за тяхното опазване, както и на различните актьори и институции, ангажирани с тяхното прилагане.

Ключови думи: предене, тъкане, везане, артефакти, движимо културно наследство, нематериално културно наследство, културни политики

Key words: spinning, weaving, embroidery, artifacts, movable cultural heritage, intangible cultural heritage, cultural policies

Исторически музей – Чипровци, 2018 г.
Снимка: Ива Станоева

Iva Stanoeva, PhD is an Assistant Professor at the Institute of Ethnology and Folklore Studies – Bulgarian Academy of Sciences, Department of Anthropology of Folk Arts and Visual Forms.

E-mail: iva_stanoeva@abv.bg

ЖЕНСКИТЕ ДЕЙНОСТИ В ТРАДИЦИОННАТА КУЛТУРА

В традиционните култури дейностите са полово детерминирани. Строго регламентирано е с какво се занимава мъжът и с какво – жената. Мъжът осигурява прехраната чрез лов, земеделие или животновъдство, а жената допълнително обработва добитото и произведеното от него и приготвя храната за семейството, изработва нужните тъкани и др. Именно на уменията на жената да твори тъканта – да преде, да тъче, да везе, е посветен настоящият текст. Това са основни дейности в дългия и сложен процес на създаване на облеклото и на всички видове тъкани, нужни в дома и при работа – от добиването и обработката на природните растителни и животински продукти, през преобразуването им в прежда, а след това в платно, до вещта, която обикновено е богато орнаментирана и е важна за биологичното и социокултурното битие на човека. Именно затова и трите дейности са значими и за конкретния индивид, и за общността като цяло. Ценността, която се придава на преденето, тъкането и везането, разчитаме в самата култура – във факта, че те присъстват осезаемо в различни нейни сфери било като действие и/или деятел, било с някои

Илюстрация 1. Регионалният исторически музей – Враца, 2020 г. Снимка: Ива Станоева

от характерните си инструменти – хурка, вретено, нищелки, кросно, стан, гергеф и др. Откриваме ги във вярванията, в обредността, в нормативната култура, в легендарната и приказната словесност, в епоса, баладите, песните¹.

В подкрепа за значимостта и ценността, която имат преденето, тъкането и везането за общността и културата, е и фактът, че те е трябвало да бъдат владени от всяка жена. От раждането им момичетата са обучавани в тези дейности². Първо са се учили да обработват суровите материали, да предат, да тъкат, да везат. До задомяването си момата е трябвало да усвои до съвършенство всичко това и да приготви тъканите, които ще ѝ бъдат нужни за сватбата и за бъдещия ѝ семеен живот – дарове, дрехи за нея и съпруга ѝ, платно за ризи, кърпи, възглавници, черги, килими и др. Това е чеизът ѝ, който ще бъде изложен на показ на сватбата. Това е нейната „изложба“, за която се готви от раждането си и на която показва всички умения и знания, които е придобила – за природа, технология, нормативна култура, социална организация, вещен свят, орнаментален фонд и др. Това е „изложба“, важна и за другите, защото в нея те виждат доколко невестата е усвоила културата на общността и готова ли е да я предаде на децата си. Виждат и уменията ѝ да я претворява, да излъчва собствения си усет за

форми, цветове, материали, разбира се, в рамките на локалната традиция. Работейки, всяка мома се е стремил да бъде по-различна от другите си и да покаже най-доброто от себе си, за да бъде забелязана и избрана. Затова и тъканите винаги са били възприемани като огледало на творческите способности на жената. Точно тази тяхна наситеност с орнаментика, с колоритно богатство и разнообразие от форми е в основата на възприемането им като изкуство и оценяването им като наследство, което трябва да бъде съхранено.

ЖЕНСКИТЕ ДЕЙНОСТИ И ДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

С разпадането на традиционната култура и с прехода към модерността настъпват съществени промени в практикуването на преденето, тъкането, везането. Основната роля за това се пада на промяната в културата на обличане – замяната на традиционното облекло с европейско; на промените в интериора на дома – появяват се нови мебели, тъкани, вещи; на все по-масовото навлизане на вносни и промишлени стоки. Всичко това води не само до подмяна на предметния свят, но и до промени в технологичната култура на жената. Процесите са сложни, многопластови и протичат с различен интензитет в

¹ За присъствието на преденето, тъкането и везането в различни сфери на традиционната култура вж. *Stanoeva 2016; Stanoeva 2016a и Stanoeva 2016b*.

² За обучението в женските дейности: *Stanoeva 2012*.

Илюстрация 2. Национален етнографски музей, София, 2020 г. Снимка: *Ива Станоева*

Илюстрация 3. Исторически музей – Чипровци, 2018 г. Снимка: *Ива Станоева*

Илюстрация 4. Исторически музей – Чипровци, 2018 г. Снимка: *Ива Станоева*

отделните селища и райони на страната. В градовете и в по-развитите в икономическо отношение райони много по-рано и по-бързо преденето, тъкането и везането биват изместени от нови женски умения като плетене, бродиране, сноване на дантела и др.

И ако традиционните женски умения постепенно отмират, то артефактите, които те са създали, имат друга съдба. Макар и във всекидневието да биват изоставяни като нещо остаряло, то в един друг дискурс – на процесите на конструиране на национална идентичност, те придобиват ценност. Богато орнаментираните традиционни костюми и тъканите, подобно на песните и приказките, също биват издирвани и събирани, но за разлика от тях не намират място в печатни издания, а в изложбата и музея. За първи път мъжки и женски костюми на българи от различни градове и села на Османската империя са изложени във Всеруската етнографска изложба, организирана по време на Втория славянски конгрес в Москва през 1867 г.³ Цялата българска колекция от облекла и предмети привлича вниманието и възхищението на посетителите⁴.

Двайсет и пет години по-късно друга изложба оставя трайни следи в културния ни живот. По време на Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. организаторите смятат за важно да бъдат показани и „украшенията“ на традиционните български тъкани, дрехи и постелки⁵. Някои от тях са изложени при павилионите на съответните окръзи, а други – в една от големите атракции на Изложението – Костюменият павилион, събрал носии от различни краища на България⁶. Точно тази колекция от костюми има решаващо значение за обособяването на Народния музей като самостоятелна институция⁷. Учреден на 3 септември 1892 г., той приема изложението в продължение на два месеца и половина традиционни костюми, тъкани, шевици, накити, съдове и предмети, които попълват Етнографския му отдел⁸. През 1906 г. отделът вече е отделен в самостоятелен музей – Народен етнографски музей, който към момента е част

³ Todorov 1989: 184-188; Dechev, Vukov 2010: 207-209; Markova 2011.

⁴ Todorov 1989: 187.

⁵ Ivanova 2007: 27.

⁶ Ivanova 2007.

⁷ Nedkov 1998: 131-132.

⁸ Mishkova 2015: 238.

от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките (ИЕФЕМ – БАН).

И днес традиционните костюми са една от основните колекции на всеки музей. Те са част и от читалищните сбирки⁹. Предвид материалния им и вещен характер, както и информацията, която носят в себе си за социалния, икономическия и културния живот на различните общности, те са припознати като движимо културно наследство. Наред с цели костюми, като движимо културно наследство музеите съхраняват и негови части – отделни дрехи, парчета от ризи с везбена орнаментика. Във фондовете се съхраняват и постелъчни тъкани – черги, килими, както и по-дребни – възглавници, кърпи, месали и др. Заедно с всички тези артефакти, резултат на женската креативност, движимо културно наследство са и инструментите, нужни за тяхното изработване – хурки, вретена, чекръци, мотовилки, станове, гергефи и др. Освен с инструменталната си роля в процеса на създаване на тъканта, те са ценни и като артефакти, плод на мъжката креативност. Ако към това добавим и символната натовареност на някои инструменти – хурка, вретено, нищелки, кросно, стан и др., които имат реално присъствие в обредността, в охранителните практики, във фолклорната словесност и др., виждаме колко взаимосвързани са отделните културни елементи и колко условно е определянето им като различни видове наследство. В последно време все повече се говори за синергията между различните наследства – недвижимо, движимо, нематериално, природно и колко важно е да се отчита този момент при формирането и реализирането на културните политики за тяхното опазване. Женските дейности, които са в центъра на този текст, са добър пример за подобна динамика в разбирането за наследствата и за различното им валоризиране във времето. Когато започват да замират като реални практики, усилията на държавата са насочени основно към съхраняване на артефактите, които са създали. Това остойностяване предимно на крайния продукт на технологичния процес властва дълго време в политиките по опазване на културното наследство в международен и в национален план.

Илюстрация 5. Три поколения пред тъкачния стан, гр. Чипровци, 2013 г. Снимка: Ива Станоева

ЖЕНСКИТЕ ДЕЙНОСТИ КАТО НЕМАТЕРИАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

След дълги дискусии, последвали Препоръката на ЮНЕСКО за опазване на традиционната култура и фолклор от 1989 г.¹⁰, се стига до приемането през 2003 г. на Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство¹¹. Именно с този международен документ се обръща парадигмата – на преден план излиза индивидът и/или общността, практикуваща една или друга дейност. Не се отрича ценността и значимостта на артефактите и инструментите, но акцентът се поставя върху знанията и уменията, нужни за тяхната употреба и изработване. Вече не само костюмите, шевиците, килимите са културно наследство, а и преденето, тъкането, везането, като в първия случай говорим за движимо културно наследство, а във втория – за нематериално културно наследство (НКН). Това съответно води и до необходимостта от прилагането на различни културни политики по тяхното опазване, съоб-

⁹ Nenova 2019: 40.

¹⁰ Вж. Santova 1990.

¹¹ <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf> (01.06.2022 г.).

разени със спецификите им. И ако в областта на движимото културно наследство има повече от век натрупан опит, то не така стоят нещата при НКН. Разбира се, тази констатация не може да се отнесе към всички сфери на неговото проявление. Например тези на песенните и танцовите изпълнения, на обредността и празничността са обект на целенасочена политика за опазване в продължение на десетилетия. Достатъчно е да припомним множеството събори на народното творчество – национални, регионални, локални, които от средата на ХХ в. играят съществена роля за опазването на това наследство. В процесите на опазване на НКН активна и съществена роля имат и народните читалища, специфичната българска институция с повече от век и половина история¹². Известни традиции има и в сферата на занаятите. През 1967 г. бива създадена Задруга на майсторите на народните художествени занаяти. Акцентите при нея обаче са по-различни. Не възпроизвеждането на локалната традиция, което е същностен момент при НКН, а издирването и изучаването на стари образци от различни селища и райони с цел тяхното претворяване в съвременни артефакти е водещият стимул за майсторите.

Извън културните политики обаче остават редица дейности, които се практикуват предимно в семейна среда и са част от всекидневната култура. Такъв е случаят и с женските умения, за които говорим тук¹³. Съществено значение за опазването им е осъзнаването от общността на ценността им като наследство. А това е не малък проблем, когато става дума за практики, които са част от всекидневието. Показателен е примерът за една чипровчанка, която ми сподели, че едва, когато напуснала Чипровци, за да учи, осъзнала ценността на килима. Трябвало да срещне други хора, които го знаят и ценят, за да го преоткрие и тя. Подобен е случаят и с млада жена, родом от Чипровци, която докато била малка и виждала баба си всеки ден в стана, нямала никакво желание да усвои това умение. То идва години по-късно, когато се потапя в атмосферата на Фестивала на чипровския ки-

лим. Ежегодното му провеждане, множеството хора, които идват отдалеч, за да се насладят на килима, я стимулират да тръгне на уроци при една от известните тъкачки.

При НКН видимостта е изключително важен момент. Именно тя спомага за осъзнаването на ценността му и мотивира индивидите и общностите да полагат необходимите грижи за неговото опазване. За видимостта на различните елементи на НКН съществена роля през годините изиграха основните политики на държавата в тази сфера – Националният регистър на НКН и Националната система „Живи човешки съкровища – България“, които се поддържат от Министерството на културата с експертното участие на учени от ИЕФЕМ – БАН¹⁴. Именно те спомогнаха обществеността да припознае като наследство не само песните и танците, разказването и обредността, а и тъкането, везането, плетенето. Към днешна дата например в Националната представителна листа на НКН от общо трийсет и пет вписани елемента четири са свързани с женските дейности – тъкане на чипровски килими (2012); тъкане на колани „на кори“ (2014)¹⁵; везане на капанска шевица (2021) и изработване на българска народна носия от района на Кюстендил (2021)¹⁶.

Важна роля за по-голямата видимост на женските умения и популяризирането им като наследство имат и музеите с организирането на работилници, демонстрации, ателиета с активното участие на носители на различни умения. Добри практики в тази посока прилага РЕМО „Етьр“ – Габрово. Например по време на ежегодния Международен панаир на традиционните занаяти наред с обичайните демонстрации се провеждат и майсторски надпревари, като всяка година организаторите се спират на различен занаят. През 2016 г. това бе тъкането „на кори“.

През последните години все по-активни стават и читалищата, които разширяват дейността си и в сферата на женските умения, като подпомагат трансмисията на традиционните знания и умения от опитните носители към младите представители на общността¹⁷.

¹² За читалищата и ролята им в опазване на наследството вж. *Nenova* 2019; *Nenova* 2021.

¹³ Предвид краткия обем на текста няма да бъде очертано общото и различното между тъкането и везането като художествени занаяти и като елементи на НКН.

¹⁴ Вж. *Santova* 2014.

¹⁵ <https://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=13&t=541&z=543> (01.06.2022 г.).

¹⁶ <https://mc.government.bg/newsn.php?n=7851&i=1> (01.06.2022 г.).

¹⁷ Повече вж. при *Stanoeva* 2021.

Илюстрация 6. НЧ „Петър Богдан – 1909“, гр. Чипровци, 2013 г. Снимка: *Ива Станоева*

Илюстрация 7. Фестивал на чипровския килим, гр. Чипровци, 2018 г. Снимка: *Ива Станоева*

В тази мозайка от различни актьори – министерства, научни институти, музеи, читалища, носители, които имат съществена роля в опазването на НКН, липсва един важен субект – училището. Макар и учениците да се включват в организирани от културните институции събития, това не е достатъчно. За оформянето на съзнателно и отговорно отношение към наследството и неговото опазване е необходимо изграждането на образователни политики в областта на културното наследство, които да обхващат всички степени на образование. Те трябва да спомогнат както за повишаване на информираността по отношение на наследството, така и за подготовката на нужните експерти, които да подпомагат и управляват опазването на различните културни наследства в съответствие с техните специфики. Не на последно място, когато говорим за НКН, изключително важен момент е подпомагането на трансмисиите на знания и умения от опитните носители към по-младите. Обмислянето и прилагането на подобни образователни политики в областта на културното наследство е крайно необходимо, ако искаме да предадем на следващите поколения това, което са ни завещали тези преди нас.

Илюстрация 8. РЕМО „Етър“ – Габрово, Международен панаир на традиционните занаяти, 2019 г. Снимка: *Ива Станоева*

Илюстрация 9. РЕМО „Етър“ – Габрово, Международен панаир на традиционните занаяти, Майсторска надпревара по тъкане на „кори“, 2016 г. Снимка: *Ива Станоева*

БИБЛИОГРАФИЯ

- Dechev, Vukov* 2010: *Dechev, Stefan, Nikolai Vukov*. От калпака до цървулите: как се създава българската национална носия [Ot kalpaka do tsarvulite: kak se saz dava bulgarskata natsionalna nosia]. In: В търсене на българското: мрежи на национална интимност (XIX–XXI век) [V tarsene na bulgarskoto: mrezhi na natsionalna intimnost (XIX–XXI vek)]. Sofia, 159-254.
- Ivanova* 2007: *Ivanova, Miglena*. Орнаментиката в „огледалото“ на идеите и практиките за експониране на Първото пловдивско изложение [Ornamentikata v „ogledaloto“ na ideite i praktikite za eksponirane na Parvoto plovdivsko izlozhenie]. – Български фолклор [Bulgarski folklor], No. 4, 26-43.
- Markova* 2011: *Markova, Mira*. Панславизмът, Първата руска етнографска изложба и мястото на българите в нея [Panslavizmat, Parvata ruska etnografska izlozhba i myastoto na bulgarite v neya]. – Анамнеза [Anamneza], No 1-2, 78-99.
- Mishkova* 2015: *Mishkova, Iglia*. Народният етнографски музей – мисия, експозиция и публика (От обособяването като самостоятелен музей до края на Втората световна война) [Narodniyat etnografski muzey – misia, ekspozitsia i publika (Ot obosobyavaneto kato samostoyatelen muzey do kraia na Vtorata svetovna voyna)]. In: Изследвания на културната памет, културното наследство и идентичности [Izsledvania na kulturnata pamet, kulturnoto nasledstvo i identichnosti]. Sofia, 235-268.
- Nedkov* 1998: *Nedkov, Simeon*. Музеи и музеология [Muzei i muzeologia]. Sofia.
- Nenova* 2019: *Nenova, Stela*. Общности и читалищна институция в съхранението на нематериалното културно наследство – нормативни документи и практики [Obshtnosti i chitalishtna institutsia v sahraneniето na nematerialnoto kulturno nasledstvo – normativni dokumenti i praktiki]. – Български фолклор [Bulgarski folklor], No. 1, 32-49.
- Nenova* 2021: *Nenova, Stela*. Опазването на културното наследство в читалищата през XX и XXI в. – законодателни документи и практики // Safeguarding the Cultural Heritage in Chitalishtata during the 20th-21th century: Legislation and Practice. In: Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики. Сборник с материали от научна конференция „Опазване на културното наследство – анализи, документи, практики“ // Safeguarding of Cultural Heritage – Analyses, Documents, Practices. Collection of papers from the scientific conference ‘Safeguarding of cultural heritage – analysis, documents, practices’. Sofia, 203-224.
- Santova* 1990: *Santova, Mila*. Препоръка за опазване на фолклора [Preporaka za opazvane na folklor]. – Български фолклор [Bulgarski folklor], No. 3, 110-114.
- Santova* 2014: *Santova, Mila*. To Capture the Elusive. Intangible Cultural Heritage // Да уловиш неувимото. Нематериално културно наследство. Sofia.
- Stanoeva* 2012: *Stanoeva, Iva*. За обучението в женски дейности в традиционната култура и в съвременността [Za obuchenieto v zhenski deynosti v traditsionnata kultura i v savremennostta]. – Български фолклор [Bulgarski folklor], No. 1, 43-52.
- Stanoeva* 2016: *Stanoeva, Iva*. Предача [Predachka]. In: Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник [Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik]. Sofia, 380-392.
- Stanoeva* 2016a: *Stanoeva, Iva*. Тъчка [Takachka]. In: Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник [Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik]. Sofia, 401-413.
- Stanoeva* 2016b: *Stanoeva, Iva*. Везбарка [Vezbarka]. In: Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник [Mitologia na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik]. Sofia, 335-344.
- Stanoeva* 2021: *Stanoeva, Iva*. Читалищата и нематериалното културно наследство – откриване на нови полета [Chitalishtata i nematerialnoto kulturno nasledstvo – otkrivane na novi poleta]. In: Нематериално културно наследство. Актуални проблеми [Nematerialno kulturno nasledstvo. Aktualni problemi]. Sofia, 153-165.
- Todorov* 1989: *Todorov, Delcho*. Българската етнография през Възраждането [Bulgarskata etnografia prez Vazrazhdaneto]. Sofia.

Илюстрация 10. РЕМО „Етър“ – Габрово, Международен панаир на традиционните занаяти, 2019 г. Снимка: *Ива Станоева*

Traditional Women's Activities as Cultural Heritage

Iva Stanoeva

The article is dedicated to traditional women's activities such as spinning, weaving and embroidery. The author presents their main characteristics, as well as their importance in the past when, with her mastery, the woman provided the necessary textiles for clothing and for the home. The significance that these women's activities and the objects created through them had for the social and cultural life of the community is considered the basis for their present recognition as cultural heritage. Both the different types of evaluation of such activities over the years and the artifacts obtained as a result of the activities are outlined, while at the same time the present perception of the activities as intangible heritage and of the resultant objects as a movable cultural heritage is outlined. Attention is additionally paid to the related cultural policies for preservation, as well as to the various actors and institutions involved in the implementation of these cultural policies.
